

УДК 376

ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ ТА МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Педорич А.В., к. пед. н.,
доцент кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін
Академія Державної пенітенціарної служби

У статті розглянуто сучасний стан та основні причини девіантної поведінки дітей, підлітків і молоді в Україні. Зазначено зростання дитячо-підліткової злочинності, суїцидальна поведінка, рання алкоголізація, юнацька наркоманія, бездоглядність, збільшення числа неповнолітніх, які перебувають у стані соціальної дезадаптації.

Проаналізовано основні форми профілактичної роботи та визначено місце виховання в запобіганні девіантній поведінці; окреслено вплив родинного виховання на девіантну поведінку. Виділено три категорії батьків, діти яких стають безпритульними та схильні до девіантної поведінки. Це соціально неблагополучні родини, батьки, яким бракує часу для дітей, та егоцентричні батьки, спрямовані на своє внутрішнє «Я». У статті обґрунтовується необхідність державного втручання в соціальну сферу на двох рівнях.

Ключові слова: *девіація, девіантна поведінка, дезадаптовані неповнолітні, діти вулиці, соціальні сироти, деформації.*

В статье рассмотрено современное состояние и основные причины девиантного поведения детей, подростков и молодежи в Украине. Отмечены рост детско-подростковой преступности, суицидальное поведение, ранняя алкоголизация, юношеская наркомания, безнадзорность, увеличение числа несовершеннолетних, находящихся в состоянии социальной дезадаптации.

Проанализированы основные формы профилактической работы и определено место воспитания в претотвращении девиантного поведения; очерчено влияние семейного воспитания на девиантное поведение. Выделены три категории родителей, дети которых становятся бездомными и склонны к девиантному поведению. Это социально неблагополучные семьи, родители, которые не уделяют детям достаточно времени, эгоцентричные родители, сосредоточенные на своем внутреннем «Я». В статье обосновывается необходимость государственного вмешательства в социальную сферу на двух уровнях.

Ключевые слова: *девиация, девиантное поведение, дезадаптированные несовершеннолетние, дети улицы, социальные сироты, деформации.*

Pedorych A.V. PROBLEMS OF DEVIANT BEHAVIOR OF ADOLSCENTS AND YOUNG PEOPLE IN UKRAINE

The article deals with the current state and main causes of deviant behavior of children, adolescents and youth in Ukraine. The increasing of juvenile and adolescent crime, suicidal behavior, early alcohol abuse, juvenile addiction, neglect, and increasing the number of adolescents who are in a state of social maladaptation have been emphasized.

The basic forms of preventive work are analyzed and the place of education in the prevention of deviant behavior; outlined the influence of family upbringing on deviant behavior is defined. Three categories of parents, whose children become homeless and susceptible to deviant behavior are distinguished. These are socially disadvantaged families, these are parents who lack time for children, and self-centered parents are directed to their "inner man". In the article the necessity of state interference in the social sphere on two levels is substantiated.

Key words: *deviation, deviant behavior, maladapted children, street children, social orphans, deformations.*

Постановка проблеми. В умовах загострення соціально-економічної кризи та зниження загального рівня добробуту населення зростає кількість представників вразливих категорій.

Тому залишається актуальним питання роботи з багатоманітним контингентом дезадаптованих неповнолітніх, особливо з девіантними формами поведінки. Їх чисельність періодично зростає, оскільки зростає кількість неблагополучних сімей, безробітних батьків, розлучень, збільшується плата за гуртки і факультативи, і, як

це не парадоксально, як зростає кількість і доступність різноманітних благ.

Важливість даного дослідження пов'язана із суттєвим збільшенням асоціальних процесів у суспільстві серед молодих людей, підлітків та інших уразливих категорій, що в системі державного управління має викликати велике занепокоєння та стимулювати до радикальних рішень.

Однак майже відсутні системні дослідження і формулювання підходів щодо застосування виховання та його методик для подолання загрозливих для суспільства де-

віантних явищ, окреслення проблем родини в сучасному українському суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати аналізу науково-методичної літератури з даної проблеми свідчать про те, що питання профілактики девіантної поведінки людей досліджуються закордонними і вітчизняними вченими (М. Алемаскін, П. Вест, А. Дойч, О. Джуза, І. Запорожан, А. Коен, Н. Максимова, Г. Мінковський, В. Татенко, В. Тюріна, Р. Овчарова, В. Оржеховська, В. Синьов, Т. Федорченко, М. Фіцула й ін.). Ними виявлені основні причини девіантної поведінки людини, проаналізовано її сутність.

Не менш важливо проаналізувати антиморальну й антисоціальну поведінку саме вразливих, незахищених категорій.

Постановка завдання. Мета статті – на основі опрацювання наукових праць, соціологічних даних, матеріалів вітчизняних і міжнародних організацій окреслити природу та значення виховання для обмеження негативних наслідків девіантної поведінки молоді та дітей, визначити основні заходи в цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мислителі та державні діячі всіх часів і народів приділяли належну увагу системі виховання, яка визначалася цінностями, що домінували в суспільстві. Насамперед виховання має надати дитині основне – систему цінностей і пріоритетів, які іманентні категоріям добра, любові до ближнього. «Виховання – цілеспрямований та організований процес формування особистості» [6, с. 9].

Систему виховання розуміємо як сукупність загальнодержавних, родинних, освітніх, суспільних впливів на побудову особистістю системи цінностей, цільових орієнтирів, оціночних критеріїв, знань, вчинків. Залежно від того, що закладено на початку перших самостійних кроків дитини, можна сподіватися на прояви її особистості в подальшому. Для державних органів одне з основних завдань полягає в тому, щоб значна частина населення, і насамперед молодого віку, була вихована на принципах законослухняності, визнавала правила суспільного співжиття, дотримувалася усталених норм. Ще Цицерон писав про необхідність бути рабами законів, щоб стати вільними [11].

У сучасній соціологічній літературі склався підхід, який абсолютизує роль родини в подоланні девіантних явищ. Зокрема, І. Пеша і Н. Комарова щодо ролі сім'ї у вихованні зазначали: «Насамперед сім'я забезпечує: природність процесу виховання; емоційний контакт дитини з дорослими

членами родини, який ґрунтується на довірі; виховання в такому мікросередовищі, яке найповніше відповідає вимозі поступового залучення дитини до соціального життя; тривалість виховного впливу батьків; інтегративний характер виховання; індивідуальний підхід до кожної дитини; взаємозацікавленість у стосунках; контроль за негативними проявами серед дітей, за негативними впливами на них як внутрішніх, так і зовнішніх чинників – однолітків, засобів масової інформації, мистецтва, молодіжної субкультури тощо» [8, с. 43].

Для кожної людини сім'я є початком всіх початків, невід'ємним осередком суспільства. Жодна нація, жодне цивілізоване суспільство не обходилися без сім'ї. Добрі стосунки між чоловіком і дружиною були і є надійними підвалинами сімейного благополуччя, які сприяють успішному вихованню батьками своїх дітей, взірцем для них.

Закордонні науковці неодноразово ставили питання про кризу інституту сім'ї, передбачали навіть його зникнення в майбутньому. Проте люди живуть, як і жили, у сім'ї, щоправда, змінюється її структура як малої соціальної групи та функції. Родини зменшуються, є чимало сімей, які склалися в результаті другого (третього) шлюбу. Проте важливо, що шлюб, як і раніше, має престиж.

Функції сім'ї можна охарактеризувати як набір історично зумовлених видів діяльності, роль і значення кожного з яких на даному етапі розвитку сім'ї неоднакові. Наприклад, колись навчали дітей та лікували хворих у домашніх умовах, нині ці функції взяли на себе відповідно заклади освіти та лікувальні установи [13, с. 80–83].

Досить актуальним є те, що руйнування сім'ї, руйнування її класичних функцій породжують антиморальну, антисоціальну поведінку дітей, підлітків та молоді. А виховання дітей у родині є віддзеркаленням не тільки внутрішньосімейних зв'язків, відношень і потреб, а й результатом двобічного взаємозв'язку «суспільство – сім'я» та «сім'я – суспільство».

Автор вважає, що система виховання в родині без системних заходів державного регулювання не зможе мати необхідний ефект. Негативи в родинних стосунках часто є причиною девіацій, і це відбувається в усе більшій кількості українських родин. Жорсткий примус стосовно дорослих і дітей щодо дотримання норм і правил соціального життя є необхідним в умовах непередбачуваності, зумовленої перехідним періодом до ринкової економіки.

Часто коріння девіації лежить у глибинних процесах подружнього життя сім'ї, коли ди-

тина стикається з байдужістю, нерозумінням, колізіями між батьками, неправильно встановленими пріоритетами. Це породжує такі девіації, як обрання дітьми поведінки безпритульних, бродяжництво, жебрацтво тощо. Сьогодні в соціальній літературі безпритульність описується як «стан людської особистості, який характеризується відсутністю мінімальної пристосованості до вимог, що висуваються до поведінки суспільством» [8, с. 48]. Але ця безпритульність нерідко породжена асоціальними формами насильства в родині, яка нав'язується дітям дорослими. Якщо державою законодавчо встановлена, але обмежена процедура контролю відповідальності, зокрема карної, батьків за неправильне виховання дітей, у суспільстві зі спотвореними орієнтирами нема чого сподіватися на тотальну свідомість батьків щодо власних моральних обов'язків перед дітьми. Отже, безпритульність дітей є яскравим прикладом девіацій, породжених незрілістю соціальних форм виховання.

Недосконалою є система державного опікування та піклування за неповнолітніми, зокрема в системі дитячих будинків та інтернатів, що притаманне не тільки Україні, а й багатьом країнам колишнього Радянського Союзу, зокрема Російській Федерації. За російськими статистичними даними, кожна п'ята дитина після системи інтернатів протягом перших п'яти років стає безпритульною, кожна друга вчиняє злочин, кожна третя має алкогольну або наркотичну залежність. Тобто лише 10% інтернатських дітей мають шанс вирости нормальними членами суспільства [6].

Сучасне українське суспільство породило, на нашу думку, три категорії батьків, діти яких стають безпритульними та схильні до девіантної поведінки. До першої належать соціально неблагополучні родини, які своєю поведінкою демонструють недостатню соціалізацію і не можуть виховувати дітей. Як наслідок, відбувається викривлення уявлень дитини про соціальні ролі. Тобто такі родини демонструють відсутність і волі, і розуміння добра.

Друга категорія – це батьки, які за морально-вольовими якостями хотіли б і могли б виховувати власних дітей, однак через брак часу, спрямування на кар'єрне зростання, а інколи і просто на елементарне заробітчанство заради виживання родини вони практично позбавлені можливості приділяти час дітям і давати їм належне виховання. У таких батьків за наявності сильних вольових якостей відсутнє розуміння пріоритетності цілей родини.

До третьої категорії належать родини, де діти відчувають брак уваги з боку батьків внаслідок небажання останніх спілкуватися з ними, бо батьки надто переймаються власними особистими інтересами. Отже, за словами Е. Сведенборга, поняття «любов волі» спрямоване на внутрішнє «Я», а не на соціальне «Ми», бракує розуміння важливості побудови мікромоделі суспільства у власному оточенні.

Відмежування дітей від сім'ї відбувається за багатьох причин. Ось перелік причин, зазначених у держаній доповіді 2000 р. про становище дітей в Україні: а) безробіття обох чи одного з батьків; б) відсутність постійного місця роботи батьків чи залучення їх до так званого «човникового бізнесу»; в) відсутність постійного житла; г) розлучення батьків; г) асоціальний спосіб життя одного чи обох батьків; д) примус дітей дорослими членами родини до жебракування; е) злочинні дії батьків; є) різноманітні форми насилля, спрямованого на дітей; ж) раннє або позашлюбне материнство; з) неповна родина; и) новостворені родини [2].

І хоча, здавалося б, 2000 р. і 2018 р. далеко один від одного, а достатньо тільки заміни «човниковий бізнес» на «заробітки за кордоном» і зазначене знову актуальне.

Незалежно від того, в якій із згаданих типів родині «виховувалися» діти, останні частіше за все прагнуть втекти від соціуму, що проявляється в уході з дому, бродяжництві, відмові від навчання і/або формуванні нового типу культури та поведінки (графітті, субкультурні девіації, зокрема, сленг, татування, шрамування), які демонструють оточенню вибір таких дітей.

Збільшення чисельності дітей вулиць передусім пов'язане з динамікою негативних процесів сімейного життя. Причому ці процеси спостерігалися досить тривалий період. Ще 1990 р. у доповіді ЮНІСЕФ Незалежною комісією з гуманітарних питань Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) зазначалося, що дитина потрапляє на вулицю у зв'язку з тим, що її сім'я, яка переживає кризу, якщо ще не розпалася, то вже на шляху до руйнування. Наслідком цих явищ є значне збільшення соціальних сиріт – соціально-демографічної групи дітей, які через соціальні, економічні, морально-психологічні причин фактично позбавлені батьківського піклування за живих батьків. Це соціальне явище зумовлене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків щодо неповнолітньої дитини [3].

Сьогодні соціологічні дані свідчать про збільшення загрозливих явищ зростання

соціального й інших форм сирітства в Україні, що доводить необхідність найскорішого втручання держави та її уповноважених органів у вирішення проблеми. За даними служби у справах неповнолітніх Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України, 2004 р. приріст дітей, позбавлених батьківської опіки, становив 2 тис. осіб. 2005 р. їх кількість збільшилася до 2 971 особи, 2006 р. – до 4 347 осіб, а 2007 р. – майже 6,6 тис. осіб. Щорічно понад 20 тис. батьків притягуються до відповідальності за невиконання обов'язків із виховання дітей [7].

Є цілий перелік причин появи дітей вулиці, наведений у державній доповіді про становище дітей в Україні 2000 р.: а) погіршення матеріального становища значної частини населення України; б) збільшення незайнятих дітей та підлітків; в) економічна експлуатація дорослими дитячої праці (залучення до жебракування, крадіжок, махінацій); г) послаблення відповідальності батьків за утримання і виховання дітей; г) загострення розбіжностей і конфліктів між батьками та дітьми; д) ослаблення роботи з організації дозвілля дітей за місцем їхнього проживання і навчання; е) негативні тенденції в засобах масової інформації, пропаганда насилля і легкого життя [2].

Різні форми аморальної поведінки вивчаються з різним ступенем повноти. Не всі прояви девіантної поведінки можна зафіксувати через розмаїтість її форм [4, с. 107].

Є різні «причинні ланцюжки», які відображають продукування правопорушення як масового соціального явища. Наприклад: а) взаємодія соціальних процесів; б) об'єктивні соціальні суперечності; в) дисфункція соціальних інститутів; г) деформація неформальних структур; г) перекинуття образу життя; д) порушення соціальних норм.

Наявні чотири варіанти такої деформації, які визначаються типом особистості людини, особливостями зовнішнього середовища, умовами виховання [5, с. 149].

Проведено дослідження серед представників девіантних неповнолітніх та молоді. У першому варіанті перекинуті інтереси та потреби людини, що веде до вибору цілей та засобів її досягнення неадекватних з погляду моралі і права [7, с. 202]. Цей варіант деформації властивий адаптованим у середовищі підліткам, які мають власний віктимний або делінквентний досвід. У нашому дослідженні більшість студенток і неповнолітніх правопорушниць (93% та 63%) складають цю групу.

Другий варіант – нормальні інтереси та потреби суперечать наявним у людини можливостями, які не дозволяють задовольнити потреби законним шляхом.

Фрустрація є приводом для агресивної поведінки, для скоєння корисливих правопорушень. У нашому дослідженні 37% неповнолітніх правопорушниць та 7% студенток належать до цієї групи.

Третій і четвертий варіанти поведінки – коли деформація ціннісних орієнтацій людини виникає на етапі ухвалення рішення – у групах досліджуваних не виявлені.

У результаті дослідження виявлені чинники, які впливають на вибір поведінки в значущій ситуації. Перший чинник – це власний віктимний досвід. Дівчата, які стали жертвами вимагання, шахрайства, квартирних чи карманних крадіжок, насильства, схильні до меншого засудження протиправної поведінки. Якщо в сім'ї наявна гіперпротекція у вихованні, то в дівчат – жертв злочину може розвиватися занижена самооцінка, зростання тривожності, тому другим чинником є сім'я. Неповна сім'я, деформована (з вітчимою чи мачухою), сім'я, яка існує на грані розлучення, спричиняє постійні конфлікти в оточенні підлітка. Суперечне виховання в таких сім'ях формує в підлітків вседозволеність, безвідповідальність, агресивність, брутальність, жорстокість. Особливо дівчата відчують себе зайвими в таких сім'ях.

Аналіз результатів дослідження свідчить про те, що цінність сім'ї та гармонійних сімейних відносин однаково значуща для цих дівчат, але респонденти з першої групи (студентки), які виросли в таких сім'ях, критично ставляться до таких відносин, намагаються давати об'єктивну оцінку родинним стосункам. Дівчата із другої групи (правопорушниця) ідеалізують свою сім'ю, вважають, що такі сімейні стосунки нормальні, а негативні стосунки між батьками є наслідком скрутних обставин, насамперед економічних.

Третім чинником є взаємовідносини дітей із батьками. Безперечно, ці взаємовідносини є важливим чинником виховання. Дівчата другої групи здебільшого позбавлені нормального спілкування з батьками. Цілковита безнаглядність і безконтрольність поведінки з боку батьків, байдужість до долі доньки зазначені у 72% досліджуваних другої групи (зокрема, 9% батьків були позбавлені батьківських прав, 11% батьків досліджуваних цієї групи перебували в місцях позбавлення волі). За даними І. Горькової, Ю. Якубової, Н. Лавріненко й ін., 40% делінквентних підлітків росли в неповних сім'ях, у 34% зазначено алкоголізм матерів, 33% – алкоголізм батьків і відчимої. Поведінка людини набуває соціально небезпечного характеру поступово, внаслідок сукупної дії несприятливих зовнішніх

та внутрішніх обставин. Девіантна поведінка дітей передуює злочинній поведінці дорослих, а тому потребує особливого дослідження.

Сьогодні можна вважати доведеним, що на формування девіантної поведінки впливає спадковість. Ідеться про акцентуації характеру, психічні аномалії, патохарактерологічний розвиток підлітка, алкоголізм, наркоманію, токсикоманію.

Об'єктивна шкода, якої завдає суспільству девіантна поведінка молоді, не відповідає суб'єктивній оцінці цієї шкоди. Теоретично на будь-якому етапі розвитку психічно здорової людини появу в неї соціально небажаних форм соціальної поведінки можна попередити. Практично наявні такі індивідуально-психологічні особливості, які призводять до утруднень у свідомій регуляції поведінки, а саме:

- своєрідна емоційна вразливість підлітків, юнаків та дівчат, що проявляється в посиленій чутливості до несприятливих впливів однолітків, у міжособистісних стосунках із батьками;

- імпульсивність та агресивність, втілення будь-яких мотивів у конкретні вчинки та дії, зокрема протиправні;

- неадекватність прагнень, які проявляються в нестримному тяжінні до здійснення бажання, що може призвести до брехливості, крадіжок, наркоманії;

- тип акцентуації характеру в підлітків може проявитися в демонстративності поведінки, підкресленні свого «Я», постійному намаганні бути в центрі уваги, тяги до лідерства, чи навпаки – у надлишковій податливості зовнішньому впливу, нестійкості в цілях поведінки, думках.

Висновки із проведеного дослідження. Отже, поєднання таких чинників, як: власний віктимний досвід, негативні сімейні стосунки, педагогічна занедбаність дитини, дефекти сімейного виховання, правовий нігілізм підлітків, призводить до появи девіантної поведінки, яка може перерости в протиправну. Сім'я без державної політики, державного втручання не зможе саморегулювати власне становище. Вищезазначене обґрунтовує необхідність державного втручання в соціальну сферу.

Усі заходи державного регулювання подалання девіацій у дитячому та підлітковому середовищі в Україні можна поділити на два рівні. На першому відбувається ухвалення нормативно-законодавчих актів та

міжнародних угод, які регулюють питання захисту прав дитини, що постійно здійснюється державними і міжнародними структурами. На другому рівні (рівні місцевих адміністрацій та інших міських органах влади) проводяться заходи профілактичної роботи, виявляють випадки порушень, забезпечують опікування тощо. З вищезазначеного зрозуміло, що на другому рівні проводиться недостатня робота, не впроваджується ефективна методика зкорегування аморальної й антисоціальної поведінки молоді. Ми спостерігаємо суттєве збільшення асоціальних процесів у суспільстві серед молодих людей, підлітків та інших вразливих категорій, що викликає велике занепокоєння та потребує відповідних рішень.

Напрямом подальших досліджень є з'ясування впливу інших соціально-педагогічних чинників на становлення та процес виховання неповнолітніх.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гилинский Я., Афанасьев В. Социология девиантного (отклоняющегося) поведения. СПб., 1993. 206 с.
2. Державна доповідь про становище дітей в Україні: соціальний захист дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування / Ю. Антіпкін, Л. Балім, Л. Волинець та ін. Київ: Укр. ін-т соц. досліджень, 2000.
3. Доклад ЮНИСЕФ Независимой комиссии по гуманитарным вопросам. ООН. Женева, 1990.
4. Змановская Г. Девиантология: психология отклоняющегося поведения: учебн. пособие для студ. высш. учебн. заведений. 2-е изд., испр. Москва: Академия, 2004. 288 с.
5. Клейберг Ю. Девиантное поведение: уч. пособие. Москва: НОУ ВПО, 2008. 304 с.
6. Короткий словник актуальних педагогічних термінів / упор. Н. Флегонтова. Київ: КНУТД, 2013. 55 с.
7. Остафиева О. Детей все чаще меняют на деньги. Экономические известия. 2007. 1 июня. С. 10.
8. Пеша І., Комарова Н. Інформованість громадян України щодо причин та наслідків соціального сирітства. Український соціум. 2004. № 2 (4). С. 40–51.
9. Победит ли государство беспризорников. Экономические известия. 2007. 13 февраля. С. 9.
10. Тюрина В. Социально-психологическая природа правонарушения. Вісник ХДУ. 1998. № 414. С. 148–152.
11. Цицерон. URL: <http://leksika.com.ua/11460917/legal/tsitseron> (дата звернення: 17.06.2018).
12. Шевченко Л. Девиантное поведение в условиях кризиса. Наука і соціальні проблеми суспільства: зб. наук. пр. Харків, 1998. С. 201–205.
13. Яблонська Т. Актуальні проблеми досліджень сучасної сім'ї в Україні. Український соціум. 2004. № 2 (4). С. 80–84.